

Лекторій

УДК 322+34804 (477)
ББК 66.0

ПРОБЛЕМА ПАМ'ЯТІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У СПАДЩИНІ СВЯТОГО ІВАНА ПАВЛА ДРУГОГО

І. І. Ломака

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +38 (097)5421630; e-mail: ivanka_lomaka@ukr.net*

Стаття присвячена аналізу творчої спадщини 264-го Папи римського Івана Павла II (1920-2005). Крізь призму християнської філософії, історії, католицького вчення та власного досвіду Папа обмірковує коріння існування зла у ХХ ст. та в сучасному Західному світі, розглядає поняття історичної та політичної пам'яті, нації, батьківщини, національної ідентичності, патріотизму, суспільних цінностей, свобод і сучасної демократії. Звертаючись до творів Великого Папи пізнаємо його думки, що мають глибокий релігійний аспект, а також містять дуже багато щоденного, світського, близького до турбот людини, яка шукає свого місця в сучасному світі.

Ключові слова: *релігія, церква, політика, пам'ять, ідентичність, нація, патріотизм, держава, цінності, свобода.*

Становлення Європейського Союзу як колективного утворення органічно передбачає формування європейської ідентичності в межах єдиного соціокультурного простору. Усвідомлення себе «європейцем» – навіть не так у ментальному, як у політичному сенсі – це шлях до справжнього згуртування народів і держав, що творять європейську спільноту. Об'єднання Європи, яке нині відбувається, спонукає науковців до теоретичного осмислення сутності європейської ідентичності. Як вона співвідноситься з національною ідентичністю? Які напрями і механізми її формування? Разом з тим зберігають значення й запитання, як на тлі європейського об'єднання слід інтерпретувати поняття історичної пам'яті, національної ідентичності, нації, держави та суверенітету.

Актуалізація цих проблем зумовлена багатьма чинниками. По-перше, після розпаду соціалістичної системи практично всі країни Центральної і Східної Європи заявили про свої європейські прагнення

та висловили бажання приєднатися до європейської співдружності народів і продовжити разом рухатися до єдиної Європи. По-друге, «політичні процеси об'єднання зустріли досить мляву підтримку населення великих країн, і жодних сплесків ентузіазму з приводу європейського братерства не було зареєстровано». По-третє, почало дедалі частіше виникати питання, чи є в європейській єдності інші підстави, окрім економічних [1].

Метою статті є осмислення сутності феномену європейської ідентичності, її співвідношення з національно-державною ідентичністю, історичною пам'яттю та християнськими цінностями відображене в творчій спадщині Папи Римського Івана Павла II.

Сьогодні пошук шляхів легітимації нових функцій європейських структур спонукає шукати спільну ідентичність, яка б об'єднувала сотні мільйонів людей. Адже почуття європейської спільності протягом багатьох століть було притаманне в основному представникам еліт – культурних, політичних, економічних. Пересічні ж громадяни Євросоюзу проявляли або незначну активність, або взагалі не брали участі у формуванні цього інтеграційного об'єднання. Нині ж від мешканців Європи вимагається «думати про себе менш як про німців, чи греків, чи фінів, а більше як про “європейців”» [2, с. 235].

На сьогодні окреслилося декілька основних підходів до розуміння європейської ідентичності та оцінки її місця в житті Європи. Одні автори заперечують право на існування європейської ідентичності, апелюючи до сили національно-політичного елементу і висуваючи як визначальну національно-державну ідентичність народів Європи. Інші ж говорять про виникнення постнаціонального європейського простору, висуваючи концепції «єдиної Європи» або «Європи регіонів», у яких, навпаки, на перше місце висувається європейська ідентичність або європейська регіональна ідентичність і втрачається значення національно-державної ідентичності, що викликає спротив національно-свідомого громадянства європейських країн, котре вбачає у цьому загрозу власній національній приналежності. Існує й третій, найбільш оптимальний, на наш погляд, підхід до проблеми європейської ідентичності, котрий передбачає органічне поєднання трьох можливих рівнів самоідентифікації спільнот об'єднаної Європи: національний, що існує на звичному для нас державному рівні; панєвропейський (транснаціональний), що формується на наднаціональному рівні, створюючи такий феномен як «європейська ідентичність»; і етнічний, що спостерігається на регіональному рівні поліетнічних суспільств [3, с. 73].

Європейська ідентичність – поняття дуже широке. Дехто розглядає її як набір цінностей демократії та громадянського суспільства, хтось бачить спільність в християнських цінностях, спільній меті тощо.

У Хартії Європейської ідентичності дається різнобічна характеристика європейської ідентичності. По-перше, вона розглядається як спі-

льність долі, залежність народів Європи один від одного у спільному будівництві мирного європейського порядку. По-друге, європейська ідентичність виявляється у спільності цінностей, що беруть початок у класичній старовині, християнстві, Ренесансі та Просвітництві й засновані на толерантності, гуманізмі і братерстві, визнанні фундаментальних прав людини і норм права, впровадженні в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності. По-третє, європейська ідентичність виявляється як спільність життєвого простору, в якому розвивається європейське громадянство, згідно з яким всі громадяни у всіх державах-членах мають ті самі права й обов'язки. По-четверте, європейська ідентичність означає створення політичної, економічної та соціальної спільнот. По-п'яте, згідно з Хартією європейська ідентичність виявляється у специфічній відповідальності: тільки через співробітництво, згуртованість і єдність може Європа ефективно допомагати вирішувати власні та світові проблеми, розбіжність у європейській політиці – безвідповідальність, яка може призвести до хаосу [4, с. 57].

Вважається, що одним із перших дослідників, хто поставив питання про європейську ідентичність, був французький соціолог Еміль Дюркгейм, який на початку ХХ ст. констатував формування колективної свідомості європейських суспільств. Він зазначав, що «над європейськими народами прагне утворитися спонтанним рухом європейське суспільство, що має віднині певну самостійність і початкову організацію. Якщо створення єдиної людської спільноти неможливе (що, однак, не доведено), то, тим не менш, формування суспільства, що постійно збільшується, нескінченно наближує нас до цілі» [5, с.157].

Особливості та проблеми становлення європейської ідентичності посідають вагомe місце в науковому дискурсі. Однак помітна роль у цьому контексті належить історичній пам'яті як одному із чинників ідентифікації. Закономірно, дослідження історичної пам'яті та її впливу на формування національної свідомості викликали інтерес як українських, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, у ХХ столітті бере початок теорія історичної пам'яті, засновником якої вважається французький соціолог Моріс Хальбвакс. Дослідженню окремих аспектів проблеми присвячені праці Т. Адорно, Ф. Йейтс, П. Нора, Я. Ассмана, П. Коннертона. Проблема формування історичної пам'яті актуалізується та перебуває у полі досліджень сучасних українських науковців та представників закордонних українознавчих центрів, таких як Я. Грицак, Л. Зашкільняк, Ю. Шаповал, Ю. Зерній, А. Киридон, І. Гирич, В. Масненко, В. Артюх, О. Смоляр, О. Удод, Л. Нагорна та ін.

Історична пам'ять є потужним джерелом легітимації політичних амбіцій спільнот на власну державність, цілісність, неподільність і суверенність у межах кордонів державних утворень. Історичний міф, який у модерну добу набуває статусу національного, легітимізує в очах спі-

льноти її історичне право на визнання окремішності та винятковості власної ідентичності. Зафіксована у формах знань, культурних стереотипів, символів, міфів, історична пам'ять є унікальною сукупністю уявлень національної спільноти про своє минуле. Спільність в уявленнях та оцінках історичного процесу спроможна консолідувати суспільство. Коли ж його окремі групи мають різні, а то й протилежні погляди на своє минуле, історична пам'ять є дезінтегруючим чинником, породжує у громадян несумісні погляди на перспективи держави і нації. [6, с. 2]. Отже, процес модерного націєтворення та ідентичності тісно пов'язаний з процесами актуалізації історичної та політичної пам'яті.

Однак, незважаючи на чисельні публікації, дещо поза увагою вітчизняних науковців залишаються проблеми формування європейської ідентичності, осмислення історичної пам'яті та взаємозв'язок між історичною пам'яттю та національною ідентичністю в творчій спадщині Папи Римського Івана Павла II.

27 квітня 2014 р. світові телеканали транслювали канонізаційну Святу Месу з Ватикану, під часу якої до святих будуть зачислені Іван XXIII та Іван Павло II.

Кароль Войтила прийняв церкву далекого 1978 року. Він, на той час був уже сформованим філософом-персоналістом, а от церква переживала доволі критичний період. Після Другого Ватиканського собору вона намагалась пристосуватись до сучасності, стати відкритішою та зрозумілішою для світу.

Папа Іван Павло II залишив після себе дуже вагомий спадок. Окрім папських послань, енциклік, текстів промов та інших документів Папа випустив шість авторських книг, «Не бійтеся», інтерв'ю французькому журналістові Андре Фроссару (1987), «Переступити поріг надії» (1994), «Дар і таємниця. До 50-річчя мого рукоположення у священство» (1996), «Римський триптих» (поетична збірка, 2003), «Встаньте, підємо звідси» (2004), «Пам'ять та ідентичність» (2005)], чого не робив жоден Папа до нього.

Суспільство звикло уявляти наступника Святого Апостола Петра, або простіше кажучи Папу Римського, як особу чий висловлювання та писання мали б мати дуже чіткий і вузько релігійний зміст. Та Іван Павло II в своїх працях окрім релігійного аспекту, відображав проблеми, турботи, потреби та зацікавлення пересічної людини, яка шукає свого місця в Європі та сучасному світі.

Століття, що минуло було дуже складним в розумінні історичної та політичної пам'яті європейських народів зокрема та континенту в цілому. Його образ, в пам'яті сучасників, закарбувався двома світовими війнами, що призвели до непоправних втрат, потужними тоталітарними ідеологіями, а також, без жодного сумніву, їх падінням. Надзвичайно велику і особливо трагічну роль в історії Європи мали радянський комунізм та німецький нацизм. Попри те, що від самого початку ці тоталі-

тарні ідеології були приречені на крах, за достатньо короткий в розумінні історії проміжок часу вони встигли накоїти багато зла. Політика цих політичних систем здійснювала не лише духовне спустошення суспільства, але часто й фізичне, знищення громадян.

Саме роздумам про проблеми посттоталітарного суспільства, про свободу і відповідальність, про перспективи і виклики демократії присвячена остання книга Папи Івана Павла II «Пам'ять та ідентичність». Основою для книги послужило інтерв'ю Папи Римського Іоанна Павла II, записане з ініціативи двох польських філософів Ю. Тішнера і К. Міхальського в 1993 році в Кастель Гандольфо.

Причину «виверження зла», як Папа називає європейські тоталітарні системи, він вбачає в ціннісній кризі останніх кількох століть. Самонадіяність модерної людини привела її до абсолютизації власної свідомості, яка, за словами Августина Блаженного, виражається в «любові до себе аж до зневаги Бога» (*De civitate Dei*, XIV, 28). Історія європейської філософської думки відобразила цей момент трансформації людської свідомості в декартівському «*cogito, ergo sum*» – «мислю, отже існую», коли чітко було означено першість мислення над буттям. Божественне Буття («*Ens subsistens*»), яке до цього вважалось обов'язковою основою для всіх створених істот, перетворилося на предмет філософських спекуляцій, «об'єкт» чистої думки. Парадоксальним чином ці два явища стали початком знецінення людини: «Якщо людина сама, без Бога, може вирішувати, що є добро, а що – зло, вона може також вирішити, що якусь групу людей слід знищити» [7].

Подібні рішення призвели до абсолютного знецінення людини в умовах здійснення влади тоталітарними політичними режимами. Так люди, що здобули владу демократичними шляхами, здійснювали расистські злочини націонал – соціалістичної ідеології Третього Райху.

Надзвичайною жорстокістю та цілковитою зневагою до людини, як християнської цінності, відзначалась комуністична партія в Радянському Союзі та в країнах, де панувала марксистська ідеологія. Тут жорстоко винищували всіх хто смів мати думку відмінну від офіційної комуністичної ідеології, переслідували всіх незручних для режиму людей: католицьке та православне духовництво, представників української інтелігенції, воїнів Української Повстанської Армії, українських селян, а також інші групи, серед яких роми, євреї та ін. Часто це було знищення у фізичному розумінні, деколи й у моральному: людину більш чи менш брутально позбавляли її прав.

«Я сам пережив «ідеологію зла». Це назавжди залишиться в моїй пам'яті. Спершу був нацизм. Те, що діялось в ті роки, то були жахливі речі. Проте чимало аспектів нацизму в той період було приховано від людського ока. Дійсний вимір зла, яке лютувало в Європі, відчули не всі навіть серед тих, хто перебував у епіцентрі того виру. Ми жили посеред цього великого виверження зла і лише поступово усвідомлювали його

справжню сутність. Адже люди, відповідальні за це зло, докладали всіх зусиль, щоб приховати ці злочини від очей світу. І нацисти під час війни, і згодом комуністи в Східній Європі намагалися приховати від світової думки те, що вони робили. Тривалий час Захід не хотів повірити у винищення євреїв. Лише згодом це виявилось сповна. Навіть у Польщі не знали всього, що заподіяли нацисти полякам, ані того, що совети заподіяли польським офіцерам у Катині, а трагічні події депортації відомі лише почасти», зазначає Іван Павло II [7].

Після падіння тоталітарних режимів особливої актуальності набувають проблеми співвідношення свободи та відповідальності. Святий Отець зазначає, що свободу людині дає Творець як дар і водночас як завдання, вона має не лише індивідуальний, але й колективний вимір, і тому є невіддільна від етики. Людині дано розум і вільну волю, тому коли людина робить вибір, вона за нього відповідає. Нажаль, історія знає чимало прикладів хибного використання свободи. Тому в своїй праці Папа підкреслює: «Свобода є самою собою настільки, наскільки вона здійснює істину про добро. Лише тоді вона сама є добром. Якщо свобода втрачає зв'язок з істиною і намагається узалежнити її від себе, вона закладає передумови для згубних моральних наслідків, розміри яких іноді важко передбачити. У цьому разі надуживання свободою викликає реакцію, яка набуває форми того чи того тоталітарного режиму» [7, с. 56].

Значне місце у своїх працях папа Іван Павло II приділяє розумінню та співвідношенню понять вітчизна, батьківщина, нація, культура, а також ролі Церкви в сучасній Європі, стосункам між державою і Церквою. В буквальному розумінні «вітчизна» це те, що ми отримали, успадкували від наших батьків і матерів на землі. Євангеліє ж надає поняттю «вітчизни» нового значення: спадщини, якою ми завдячуємо Христові. Отже, в понятті батьківщина закладений глибокий зв'язок між матеріальним та духовним аспектами, між територією і культурою. «Територія, силоміць відібрана в нації, стає в деякому сенсі благанням, а навіть криком, зверненим до «духу» самої нації. Тоді дух нації пробуджується, починає жити новим життям і бореться за повернення своїй землі її прав» – зазначає Іван Павло II [8, с. 71].

Саме із роздумів про поняття батьківщини народжуються міркування про патріотизм, його моральну вартість, та місце в сучасному світі.

Роздумує папа також про роль патріотизму і про те, що відрізняє патріотизм від націоналізму. Патріотизм слід шукати в четвертій Божій заповіді, яка зобов'язує шанувати батьків, а націоналізм є його дегенеративною формою. Патріотизмом є любов до всього, що творить батьківщину: історія, традиції, мова та ін. «Патріотизм як любов до батьківщини визнає за всіма іншими націями рівні права з тими, які вимагаються для власної нації, а тому є шляхом до упорядкованої суспільної любові» [8, с. 77], а «Ознакою націоналізму є визнання лише своєї нації

і турбота лише про добро власної нації, без огляду на права інших». Духовна спадщина, дарована нам батьківщиною, передається нам через батька та матір, і це відповідно зобов'язує нас відчувати до батьківщини ту саме пошану (*pietas*), яку ми відчуваємо до батьків [8, с. 77].

В контексті зазначених питань важливою є книга Іоанна Павла II «Пам'ять та ідентичність», де крізь призму християнської філософії, історії, католицького вчення та власного досвіду Папа обмірковує коріння існування зла у ХХ ст. та в сучасному Західному світі, розглядає поняття історичної та політичної пам'яті, нації, батьківщини, національної ідентичності, патріотизму, суспільних цінностей, свобод і демократії.

В своїй книжці «Пам'ять та ідентичність» Іван Павло II стверджував: «Нації, як і окремі індивіди, обдаровані історичною пам'яттю... Люди пишуть історію тієї людської спільноти, до якої належать... Ці історії націй об'єктизовані й зафіксовані письмово, є одним із найважливіших елементів культури – елементом, який є вирішальним для ідентичності нації у вимірах часу». Та найважливішою є спільність цінностей, що творять платформи на яких можна шукати спільний ґрунт: це патріотизм і глибока віра в Бога. Історія всіх народів покликана ввійти в історію спасіння.

Святий Отець говорив, що найвагомим внеском, який можуть зробити нині нації у творення єдиної Європи є захист власної ідентичності. Нації, що зберегли свою тотожність і навіть зміцнили її у боротьбі з викликами ХХ століття не повинні допустити затьмарення її ідентичності в контексті новочасної цивілізації. Пам'ять – це здатність, яка формує ідентичність людських істот і на особистому, і на колективному рівні. Саме через неї формується і визначається в душі людини розуміння власної тотожності. Підсумовуючи Святий Отець зазначає, що Христос знав цей закон пам'яті і покликався на нього в ключовий момент свого посланництва. Засновуючи Євхаристію під час Тайної Вечері, він сказав: «Чиніть це на мій спомин» (Лк. 22,19). З цього випливає, що християни, звершуючи Євхаристію, тобто «згадуючи» свого Учителя, постійно відкривають свою ідентичність. Ця пам'ять про відкуплення і обожествлення людини, така глибока і універсальна, є водночас джерелом багатьох інших вимірів пам'яті, і на особистому, і на суспільному рівні. Вона дає людині змогу зрозуміти себе, а також дає змогу зрозуміти різні спільноти, у межах яких твориться її історія: родину, рід, націю.

Література

1. Самутина Н. Эта музыка слишком прекрасна / Н. Самутина // Искусство кино. – 1999. – № 9. – С. 78-89. – <http://www.iek.edu.ru/projects/ppnsamul.htm>.
2. McCormick J. Understanding the European Union. – London, 1999.

3. Козловець М. А. Європейська ідентичність: уніфікація чи єдність у розмаїтті? / М. А. Козловець // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 37. – С. 72-86.
4. Тихомирова Є. Б. Формування європейської ідентичності як чинник європейської інтеграції / Є. Б. Тихомирова // Наукові записки. Політичні науки. – 2005. – № 45. – С. 56-60.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана. – М.: Наука, 1990.
6. Тимків І. Вплив історичної пам'яті на формування національної ідентичності. <http://nauka.uagate.com/wp-content/uploads/2014/04/Tymkiv2.pdf>
7. Світло зі Сходу, або Totus Tuus. http://h.ua/story/365678/news_764319.html#ixzz4R4RRCiNF
8. Іван Павло II. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть / Пер. з італ. М. Прокопович. – Львів: Літопис, 2005. – 168 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 10.11.2016 р.

Рекомендовано до друку д.іст.н., професором Марчуком В.В., д.політ.н., професором Наумкіною С.М. (м. Одеса)

PROBLEMS OF THE MEMORY AND EUROPEAN IDENTITY IN THE INHERITANCE OF THE ST. JOHN PAUL II

I. I. Lomaka

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano - Frankivsk, Shevchenko str., 57;
ph. +38 (097) 5421630; e-mail: ivanka_lomaka@ukr.net*

This article analyzes the creative legacy of Pope John Paul II, where the light of Christian philosophy, history, Catholic teaching and my own experience, Pope ponders the roots of the existence of evil in the twentieth century. and in the modern Western world, considers the concept of political and historical memory of the nation, homeland, national identity, patriotism, social values, freedoms and modern democracy. Referring to the works of the great Pope know his thoughts with deep religious aspect, but also contain a lot of everyday, secular, close to the concerns of the person who is looking for its place in the modern world.

Key words: *religion, church, politics, memory, identity, nation, patriotism, state, value, freedom.*